

УДК 811:161.2:811.161.1]:327.88(470+571:477)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.31.05>

Юлія Макарець, канд. філол. наук, доц.
ORCID: 0000-0001-5372-5820
e-mail: makarets_iuliia@ukr.net

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ, Україна

ДОВКОЛОМОВНІ ГІБРИДНІ НАРАТИВИ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ПРОТИСТОЯННІ

Досліджено гібридні довокломовні нарративи, що поширювалися в українському інфопросторі у період незалежності, як елемент гібридної війни Росії проти України. Наратив – когнітивна структура, що визначає світосприйняття певного кола індивідів і формується шляхом моделювання семантичного поля інфопростору. Гібридні нарративи поширюють спрощені і примітивізовані уявлення, деформують раціональне сприйняття дійсності, часто підмінюючи його ірраціональною реакцією. Завдяки цьому вони стали ефективним інструментом РФ у заостренні внутрішніх суперечностей і посиленні кризових явищ в українському суспільстві. Росія визначила одним з основних чинників свого геополітичного впливу у світі російськомовне населення інших країн (перш за все пострадянських), тому чи не найактивніше вона транслює довокломовні гібридні нарративи. Зокрема, в українському інфопросторі – це мобілізаційні нарративи, які мають об'єднати навколо ідеї "захисту російської мови та порушених прав російськомовних" (про спільний мовний простір, запровадження другої офіційної мови, ворожнечу між російськомовним Сходом України та україномовним Заходом тощо) та дискредитаційні щодо української мови як національної (про її неперспективність, провінційність тощо). Інструментами трансляції цих нарративів стають проросійські політичні сили, засоби масової інформації, російська національна меншина та російськомовні українці, представники та продукти популярної культури й ін. На тлі чіткого означення Росією, що вона розглядає російськомовне населення як важіль геополітичного впливу, і використання нею довокломовних нарративів у своїй агресії проти України, в Україні на політичному рівні підтримку державної мови досі не означили як першорядне безпекове питання й фактично діяли в межах, заданих російськими гібридними нарративами, або ж на різних етапах реанімували як стабілізаційний радянський нарратив про "дві мови – один народ".

Ключові слова: нарратив, гібридний нарратив, довокломовний нарратив, державна мова, українська мова.

Вступ. В умовах гібридної війни, яку ведуть не лише військовими засобами, а й через використання політичних та економічних важелів, здійснення кібератак і психологічний тиск і пропаганду в медіапросторі, необхідне чітке розуміння основних больових точок суспільства, на які тисне агресор, намагаючись маніпулювати настроями, загострювати внутрішні суперечності, провокувати конфлікти, і тих інструментів, що дають йому змогу це робити. Україна поступово усвідомлює, що в російсько-українській війні такими інструментами є не лише політичні партії й засоби масової інформації, а й релігійні організації, агенти популярної культури держави-агресора, які поширюють у суспільстві нарративи, побудовані на деструктивних ідеях тощо. Однак самим нарративам досі не приділено достатньо уваги, як і не вичерпано питання, яку роль відіграє мова в історії російсько-українського протистояння останніх десятиліть.

Про те, чим загрожує постколоніальній національній державі відсутність чіткого мовного кордону та спільний із колишнім колонізатором мовний простір, у якому вільно поширюються альтернативні державницьким ідеї агресора, що розмивають національну ідентичність, говорили С. Караванський, П. Гриценко, Л. Масенко, О. Руда, І. Фаріон, С. Савойська, Ю. Шевчук й ін. Висловлені ними міркування наражалися з боку опонентів на звинувачення у нерозумінні світових глобалізаційних процесів, у яких національні мови втрачають свою роль, у відстоюванні "агресивної українізації" чи загостренні відносин між різними мовними групами в Україні. Навіть після 2014 р., коли "захист російськомовних" став офіційним приводом для анексії Росією Криму й початку війни на Сході України, питання мови як геополітичного інструменту майже не порушувалося, а дискредитаційні щодо української мови нарративи продовжували вільно поширюватися. Хоча термін "гібридна війна" почав усе частіше з'являтися в інформаційному просторі, про гібридні нарративи (зокрема довокломовні) як її інструмент майже та не йшлося. Значною мірою й тому, що цей тип війни ще недостатньо осмислений науково, а отже, можливості дати вичерпні теоретичні відповіді на ті питання, які він ставить перед суспільством, немає. Хоча в сфері політології, права й теорії державного управління протягом

останнього десятиліття серед вітчизняних дослідників усе частішими стали спроби заповнити цю лакуну (О. Суший, О. Ісакова, Є. Магда, В. Зеленін, Б.Парахонський, Г.Яворська й ін.). Чи не найбільше в цій царині зараз зробили Г. Почепцов Ю. Сурмін, М. Туленков, Е. Колесов, однак довокломовні нарративи як інструмент інформаційної війни Росії проти України досі не ставали предметом його безпосереднього зацікавлення.

Методологія дослідження. Метою статті є дослідження гібридних довокломовних нарративів, що поширювалися в українському інфопросторі в період незалежності, як елемента гібридної війни Росії проти України. Зроблені теоретичні узагальнені спираються на застосування інтердисциплінарного підходу. Так, історико-структурний підхід дає змогу простежити історичний розвиток досліджуваних нарративів, з'ясувати їхній зв'язок із панівною ідеологією суспільної групи, що утримує владу, спробувати пояснити історичне підґрунтя тощо; соціолінгвістичний підхід ілюструє реакцію суспільства на поширювані гібридні довокломовні нарративи; політико-правовий підхід демонструє, яку політику протидії цим нарративам обирала чинна влада України.

Результати дослідження. Термін "нарратив" прийшов із літературознавства, де ним позначають об'єкт та акт оповіді, тобто сюжетну історію [11; 8]. Когнітивна наука розширила його розуміння. Наратив почали усвідомлювати як когнітивну структуру, засіб творення сучасного міфу й імплементації ідей у масову свідомість, а тому він перетворився на ефективний інструмент "м'якої сили", що моделює семантичне поле інфопростору. З одного боку, нарративи можуть стати засобами інтеграції та стабілізації суспільства, з іншого – його збурення та посилення конфліктності. Саме останні й стають інструментом гібридної війни. "Гібридні нарративи, покликані транслювати спрощені, викривлені й примітивізовані уявлення про світ, певні події, часто вкладені в межі міфологеми, чітких бінарних опозицій, замінюючи раціональне розуміння подій реальності ірраціонально-чуттєвим і, разом із цим, змінюючи сенси й оціночні судження" [12, с. 113–114]. Це стає можливим завдяки використанню вкорінених стереотипів і міфів, експресивних (але переважно безпідставних) порівнянь,

© Макарець Юлія, 2022

символічності й образності самої історії, завдяки чому актуалізуються глибинні шари психіки. Оскільки ірраціональні реакції і спонуки суспільства неможливо спростувати логічними аргументами, гібридні нарративи агресора стають складним викликом для суспільства й державного управління, а їхня нейтралізація потребує цілеспрямованої політики протидії.

Теорія нарративів досі перебуває на етапі формулювання, однак їхнє використання для моделювання суспільної думки не є сучасним винаходом, адже кожна ідеологія спирається саме на нарративи та символи. Протягом останніх десятиліть нарративи перетворюються на стратегічний інструмент, використання якого стає більш усвідомленим і цілеспрямованим, що зумовлює зростання інтересу до механізмів їхньої дії, способів поширення, протидії й руйнації. Демократичний світ переорієнтувався з досягнення власних інтересів через військовий і економічний тиск на те, аби схилити людей діяти певним чином м'якою силою. Усе більше уваги зарубіжні науковці приділяли питанням інформаційно-психологічної війни й ролі управління міфами у військових конфліктах (М. Лібіцькі, У. Найсер, І. Пленге, Р. Солсо, К. Стюарт, Т. Томас та ін.), і зрештою у XXI ст. Дж. Арквілла виступив з ідеєю, що саме нарративи США мають обрати стратегічним засобом боротьби з тероризмом [17, с. 476]. Головним завданням він вважав заміну базового нарративу терористів "у всіх проблемах арабського світу винні США", історією про те, що в усьому винні самі арабські країни. Ішлося про зміну сюжетної історії, яку переповідають одне одному представники арабського світу, а не про наведення сукупності фактів та логічне переконання через зовнішні ресурси, адже панівний нарратив структурує модель світу людини і всі факти, що йому не відповідають, будуть відкинуті.

Структура нарративу визначена рисами масової культури, у якій він має поширитися, тому політичний нарратив вибудовують за тим самим принципом, що й сюжет популярного твору або кінофільму: у ньому має бути конфлікт, фабула, що відображає розв'язання конфлікту, а також герої, супротивники, випробування й обіцянка порятунку, яка стане мобілізаційним чинником [16, с. 332–338]. Як і більшість блокбастерів популярної культури, нарратив подає цю історію спрощено, але експресивно, формуючи викривлені образи й уявлення. Їх закріплює часте повторення елементів нарративу (фреймів або сценаріїв) у різних продуктах інфопростору, що зрештою забезпечує запам'ятовування й стійкість.

Військова агресія Росії проти України зробила критично важливим поглиблений аналіз поширюваних в українському суспільстві гібридних нарративів, які мали допомогти агресорові досягти своїх геополітичних цілей. "Гібридність як інформаційна загроза та ступінь впливу на суспільство має найбільший вияв у сферах світоглядно-ціннісного спрямування, національної ідентичності, бо безпосереднім чином зачіпає динаміку суспільно-політичних прихильностей і вповодені суспільства й може мати згубний вплив для суверенітету та державності" [12, с. 114]. У російсько-українському протистоянні гібридні нарративи саме і стали зміщенням акцентів, маніпулюванням сенсами й підміни понять і цінностей. Завдяки їхньому поширенню Росії вдалося суттєво змістити в масовій свідомості уявлення про важливість української мови як елемента української національної ідентичності й чинника національної безпеки, нав'язати вигідні для себе ідеологічні меседжі та підмінити раціональне сприйняття реальності ірраціональними реакціями. Це давало змогу загострювати в суспільстві кризові явища

(зокрема реваншистські й сепаратистські настрої), що зрештою стало безпосередньою загрозою існуванню української державності.

Російська державницька доктрина базується на глобальному нарративі про "возз'єднання розділеного російського народу" після "геополітичної катастрофи" (розпаду СРСР). Як комплексна історія, він має багато складників, серед яких один з основних "необхідність захищати співвітчизників – етнічних росіян і російськомовних" [4]. Він є незмінним виправданням втручання Росії у внутрішні справи сусідніх країн і військової агресії проти них, тому РФ вкладає значні ресурси в його поширення через мережу телеканалів, політичний лобізм, підтримку лояльних лідерів громадської думки та російської діаспори, яка стала потужним неофіційним каналом трансляції російських ідей.

Тема захисту росіян і російськомовного населення на пострадянському просторі, який представляє російську діаспору, є головною в більшості основоположних документів, що юридично й концептуально формують зовнішню політику та політику національної безпеки РФ. Саме російське та російськомовне населення дає підстави для розширення РФ культурної присутності за її межами [7, с. 128].

Політичну природу самого поняття "російськомовне населення" відзначив П. Гриценко:

Ми можемо сказати до дня точно, коли в політичному лексиконі ще Радянського Союзу з'явилось поняття і назва "русскоязычное население". І першим це сказав тодішній міністр закордонних справ Андрій Козирев... Воно вирросло з надр КПРС і КДБ, які вже бачили, що Радянський Союз розвалюється. Треба шукати ті зачіпки, які будуть давати право тримати [пострадянські країни – авт.] в купі... Це все незмінна лінія поведінки нашого північного сусіда. Вона знову ж таки не виникла у 1989 р. Це лінія поведінки неприйняття окремих народів, невизнання окремих народів. Стосовно ж українського народу... 1847 р. з'явилася формула "не было, нет и быть не может" [2, 4:30–6:11].

Підтримка іміджу російської мови й культури та поширення гібридних мобілізаційних і дискредитаційних нарративів дає змогу Росії не лише дестабілізувати політичну ситуацію та посилювати напруження в суспільстві іншої країни, а й продовжувати етнічну асиміляцію колись колонізованого народу, що історично вже довело свою ефективність у приєднанні територій інших держав: гітлерівська Німеччина успішно анексувала чеські Судети завдяки значному рівню германізованості місцевого населення; у створенні локального конфлікту у Придністров'ї Росія спиралася на російське та російськомовне населення, яке на початок 90-х рр. у новоствореній псевдореспубліці становило 30 % [7, с. 381]; російськомовне населення й етнічних росіян Криму та Сходу України стали основним важелем дестабілізації ситуації, що Росія використала під час анексії та для формування маріонеткових утворень ЛНР і ДНР. О. Кондратенко підкреслює: "Механізм розпалювання Росією конфліктів на пострадянському просторі полягає в підтримці сепаратизму в нових незалежних державах головною чином через нагнітання націоналістичних настроїв серед російських нацменшин, що виконують роль потужного важеля геополітичного впливу Кремля" [7, с. 587].

Базою для поширення своїх ідей у пострадянських країнах Росія вважає спільний мовний простір (основа т. з. "русского міра"), для утримання й розширення якого вона здійснює політику дискредитації національних мов. Насамперед єдиний мовний простір мав стати чинником інкорпорації східнослов'янських держав, невідворотність якої Росія мотивувала "близькістю культур, спільністю історичних доль, тривалими добросусідськими відносинами, єдиним географічним простором і схожістю геополітичних інтересів" [7, с. 330].

Наратив про спільний мовний простір сягає міфу про три братні народи та відповідно про три братні мови "зі спільної коліски", який Росія продовжує підтримувати. Ця спрощена маніпулятивна історія виявила свою ефективність не лише на східнослов'янському просторі, а й на ширшій світовій арені (звідси заява французького президента Е. Макрона навесні 2022 р. під час активних бойових дій, що українці і росіяни – братні народи).

Під час аналізу наративу важливим є не лише з'ясування того, що в ньому сказано, а й те, що ніколи в нього не потрапляє. У межах наративу про спільний мовний простір адресатові не розповідають, як цей простір формувався: через політику лінгвоциду, фізичне знищення україномовного населення шляхом репресій і голодоморів, депортацію етнічних українців, заселення українських територій росіянами тощо. Історичні факти не проходять наративну селекцію: "Важко потрапити в поле уваги тому фактові, що не відповідає домінуючому наративу. Він не зможе перейти з поля уваги індивідуальної свідомості свідка в масову свідомість населення, як це відбувається з фактом, що відповідає домінуючій парадигмі" [7, с. 330]. Сприяють цьому й закономірності психіки людини, на яку абстрактні поняття та великі числа мають значно менший вплив, ніж емоційне зараження й конкретні образи, перетворені на символи.

Наратив про спільний мовний простір досить міцно закріплений завдяки маніпуляції питанням схожості української й російської мов. Стверджується, що українська й російська мови настільки схожі, що їхні носії легко розуміють один одного. Російська й українська мови справді генетично досить близькі, однак маніпуляція закладена саме в другій частині твердження. Проведене навесні 2022 р. онлайн-опитування серед 230 респондентів віком 17–25 років показало: 91,3 % справді вважають, що українська й російська схожі настільки, що їхнім носіям легко спілкуватися (ідеться не про сенси чи цінності, а про значення слів і граматичні конструкції). Водночас 12,1 % (28 респондентів) мали досвід живого спілкування (не через соціальні мережі) з етнічними росіянами і 60,7 % (17 респондентів) відзначили, що співрозмовник просив їх перейти на російську, бо він "погано розуміє", або "щоб було легше". 100 % відзначили, що перейшли або принаймні спробували. Проте жодного випадку переходу росіянина на українську не зафіксовано. Така ситуація зрозуміла з огляду на те, що асимілятивної політики зазнавали саме українці з боку росіян, тому вони розуміють мову колонізатора, натомість колонізатор мову колонізованого не мав потреби вчити й не намагається її розуміти. Безперечно, це питання потребує докладнішого вивчення та проведення більш масштабних опитувань, однак є підстави вважати, що йдеться не про історичну близькість мов, а про наслідки російщення українців. Сприяє зміцненню історії про близькість мов і про те, що "українці і росіяни легко розуміють одне одного" сучасна політика українських ЗМІ, які знайшли лазівки в чинному мовному законодавстві України, завдяки яким багато телепередач нині є двомовними (українсько-російськими): ведучий говорить українською, а більшість гостей – російською, однак перекладача не запрошують. Ідеться не лише про фактичне порушення встановлених мовних квот, наслідки значно глибші: така ситуація, з одного боку, сприяє міксації мов, з іншого – зміцнює ідею, що російська мова добре зрозуміла і не є іноземною для українців, а це сприяє подальшому розмиттю їхнього мовного самовизначення.

Для зміцнення російського наративу про спільний мовний простір проросійські політичні сили в Україні

намагалися внести зміни в мовне законодавство. 2010 р. депутати від "Партії регіонів" подали на розгляд Верховній Раді України законопроект "Про мови в Україні", у п. 2 ст. 7 якого було прописано: "Українсько-російська двомовність, що склалася історично, є важливим надбанням Українського народу, потужним чинником консолідації багатонаціонального українського суспільства" [20]. Після висновку Венеціанської комісії про те, що прийняття подібного закону сприяло б розпаленню мовної ворожнечі, у новому проекті цю статтю викреслили, решта ж із незначними змінами стала основою ухваленого в 2012 р. Закону України "Про засади державної мовної політики", що фактично закріплював двомовність на регіональному рівні. В один рік із поданням законопроекту з державного бюджету України зникла стаття витрат на підтримку розвитку державної мови, натомість були передбачені витрати на заходи, пов'язані з імплементацією Європейської хартії міноритарних мов – документу, який став незмінним складником мовного наративу проросійських політичних сил: "Цей документ разом з іншими чинниками має свою частку провини в нереалізації концепції "Творення нації на основі української мови". У Хартії російська мова отримала, незважаючи на реальну перевагу, статус мови меншини, якій потрібно сприяти", – відзначає Ю. Бестерс-Дільгер [1, с. 91].

Наратив про запровадження офіційної двомовності в Україні – важливий складник глобального наративу про "спільний мовний простір". Уперше декларативну обіцянку зробити російську мову другою офіційною в Україні дав Л. Кучма в передвиборчій кампанії 1994 р., що сприяло його перемозі на виборах. Виконана вона не була (у чому президент звинуватив парламент), однак сигналізувала про повернення радянської ідеї "один народ – дві мови" [1, с. 90]. Вона довела свій мобілізаційний потенціал (адже у її просуванні перетнулися інтереси й зусилля і кандидата у президенти, і колишнього колонізатора), тож відтоді питання про офіційну двомовність незмінно піднімали під час передвиборчих переговорів, відволікаючи увагу від питань подолання корупції, проблем економічного розвитку, відсутності соціальних і медичних реформ тощо.

Наратив формують фрейми. Щодо офіційної двомовності основними фреймами стали порівняння з Канадою (або Швейцарією, Бельгією) і встановлення логічного зв'язку з особистісним правом вибору. У цьому виразно виявляється спекулятивна природа наративу, який маніпулює аргументами, що нібито відповідають здоровому глуздові, вписуючи їх у викривлений контекст. Порівняння з Канадою, яке стало частиною доколумбових спекуляцій із боку проросійських сил, мало суто декларативний характер і не мало під собою основи. Сам когнітивний механізм порівняння передбачає, що два порівнювані предмети або явища мають достатню базу для цього. У випадку врегулювання мовних відносин порівняння ефективності державних моделей можливе за рівності інших визначальних чинників, це зокрема державний устрій, компактне розселення етнічних груп, історико-культурне тло (наприклад, наявність колоніального минулого та час і причини появи різних етнічних груп) тощо. Очевидно, що унітарна Україна з розпоросеним по її території російськомовним населенням і колоніальним минулим, під час якого провадилася інтенсивна політика російщення, не може повторити досвід федеративної Канади, у якій франкомовне населення компактно проживає у Квебеку, з'явилося на території держави майже одночасно з англومовним і увесь цей час активно відстоює свою етнічну ідентичність. Проте

гібридний нарратив – це спрощена структура, у межах якої достатність бази для порівняння неважлива, значення має встановлення зв'язку Україна – Канада (Швейцарія, Бельгія), що дозволяє маніпулювати прагненням мати рівень життя цієї країни, подаючи офіційну двомовність як складник її способу життя.

Наратив про запровадження офіційної двомовності в Україні протягом кількох десятиліть відіграв мобілізаційну роль: розрахований на російськомовних громадян України, він мав підігрівати напругу і формуванням переконання, що їхні права порушені, чим дати імпульс до протистояння й опору проукраїнській політиці, а отже, перетворити на важіль розхитування внутрішньої ситуації в державі.

Ще один мобілізаційний мовний наратив, який поширювала проросійська пропаганда в Україні, стосувався "мовної ворожнечі між україномовним Заходом і російськомовним Сходом", що особливо активно розповсюджувався в інфопросторі України за часів президентства Януковича. Ще в 1994 р. Л. Кравчука протиставили Л. Кучмі як "українізатора" через зміни, які відбулися в системі закладів освіти, що мали на меті зробити кількість українських шкіл пропорційною кількості українців в Україні [1]. Українізацію почали називати будь-які заходи, спрямовані на підтримку статусу української мови як державної, усе частіше під час політичних дискусій це поняття почали вводити в негативні контексти аж до формулювань "агресивна українізація" та "примусова українізація", що мало на меті активізувати російськомовне населення України як головний геополітичний інструмент Росії в Україні, навіюючи відчуття загрози й посилюючи намір боротися проти будь-яких проявів українськості. Зрештою цей наратив допоміг Росії дестабілізувати ситуацію й розпочати війну. Це підтверджує й заява, яку в 2014 р. зробив один із провідних радників Путіна С. Глазьев: він стверджував, що у випадку виходу України з-під контролю Росії та вступу до НАТО російськомовна меншина, що компактно мешкає в Донецькій, Луганській області й АРК, зможе підірвати цілісність України [7]. Про те, що питання мови в Україні залишається у сфері політичних інтересів Росії, свідчить також те, що під час російсько-українських перемовин на початку весни 2022 р. ішлося зокрема про вимогу Росії надати особливий статус російській мові.

Поширення згаданих гібридних наративів давало змогу РФ мобілізувати російськомовну частину українського суспільства як геополітичний інструмент створення внутрішньої кризи в Україні. Поряд із ними поширювалися дискредитаційні щодо української мови наративи, які спиралися на сформовані колишнім колонізатором стереотипи й мали на меті підірвати імідж української мови, змусити українців свідомо переходити на російську як на більш перспективну. Ідеться, наприклад, про тиражування імперського стереотипу, що українська мова – сільська, непридатна для деяких важливих сфер комунікації (наприклад, для ефективного розвитку науки, успішного бізнесу чи якісної літератури), кумедна тощо. "Завжди пропонувалося українцям і росіянам сприймати українське як сільське, а значить як провінційне, як те, що є просте, примітивне, тепле теж, комфортне, таке, що можна любити, смішне у своєму примітивізмі, але засадничо позбавлене майбутнього" [25, 33:05–33:30], – відзначає Ю. Шевчук. Такі наративи ефективно поширюються через продукти популярної культури, наприклад, розважальні серіали, під час перегляду яких рівень критичності сприйняття в реципієнтів порівняно низький, адже вони не очікують серйозних тем і проблем, які

потрібно аналізувати, а отже, особливо сприйнятливий до навіювання. Наприклад, у серіалах "Одного разу під Полтавою" та "Країна У" мова стає інтенсивним засобом характеристики: образ українця максимально спрощений, комічний, недолугий, періодично йому протиставляють інтелігента, інтелектуала або успішного бізнесмена – майже завжди російськомовного.

Наведений перелік гібридних доколумбових наративів, що поширювалися в українському інфопросторі напередодні початку повномасштабної російсько-української війни, не є вичерпним і має доповнюватися. Однак важливо простежити, як досі Україна протидіяла принаймні згаданим наративам.

Національно свідомою частиною суспільства та проукраїнські політичні сили намагалися далі впроваджувати лінійно-центричну концепцію української нації, яка органічно сформувалася в добу романтизму (як і концепції інших слов'янських народів, які в XIX ст. не мали державності, наприклад, чехів). Однак новітнє Відродження, яким супроводжувалося проголошення Україною незалежності, зрештою наразилося на заяву, що національна ідея, орієнтована на утримання і збереження національних символів, зокрема мови, у мультинаціональній Україні "не спрацювала". Так, Л. Нагорна пише:

Домінувала етнічно орієнтована, обернута в минуле парадигма відродження, чим був зумовлений виразний присмак архаїки в тогочасних моделях самоідентифікації. Не лише націонал-радикали, а й націонал-демократи часто надавали національній ідеї вузького, етнографічного тлумачення, наголошували на особливій ролі етнічних українців у державотворенні. Реакцією на ці перекося стала активізація російського націоналізму, що спричинило поглиблення поляризації в суспільстві [14].

Це відбувалося на тлі активізації дискусій про надання російській мові статусу другої офіційної та маніпулятивних заяв, що світова глобалізація знімає питання цінності національних мов, залишаючи майбутнє за мовами міжнародними. Заяви про те, що "українська національна ідея не спрацювала", як і належить гібридним наративам, спрощували реальність і не давали пояснення того, як "працює" національна ідея. Національну ідею, яка би об'єднала все суспільство, формулює свідомо інтелігенція, на яку покладений і обов'язок її поширення на загал через освіту, засоби масової інформації, літературу тощо. Тільки поширена в маси, ця ідея може реалізувати свою об'єднавчу функцію. У XIX ст. українцям вдалося завершити її формулювання, однак протягом усього XX ст. прошарок української національно свідомої інтелігенції, що мала би її поширювати, свідомо знищувалася: відродження 20–30-х рр. було зупинене радянським терором 30-х рр., під час якого представників української інтелігенції фізично знищували, мільйони українців загинули у Другій світовій війні; коли нарешті в 60-х вирросло нове покоління інтелігенції з виразною громадянською позицією, його представники ("в'язні сумління") опинилися у в'язницях, таборах, психлікарнях тощо. На 80–90-х рр. зросло нове покоління національно свідомої інтелігенції, але вона об'єктивно не могла компенсувати втрати попередніх трьох поколінь і тим більше завершити за кілька утвердження національної ідеї серед широких мас – процес, що в інших народів тривав століттями.

У 2011–2014 рр. підтримка української мови офіційно припинила бути пріоритетом державної політики, у інфопросторі політична сила, у руках якої опинилася державна влада, ширила російські гібридні наративи про спільний мовний простір, захист прав російськомовних і мовну ворожнечу між Сходом і Заходом. Після Революції гідності, анексії Криму й початку російсько-української

війни на Сході України питання мови на певний час майже зникло з інфопростору, а проєкт Закону "Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України "Про засади державної мовної політики", прийнятий парламентом у лютому 2014 р., не був підписаний. Для зменшення напруги в суспільстві владна верхівка підтримувала радянський наратив "дві мови – один народ", що фактично давало зелене світло подальшому розмиттю мовної ідентичності українців.

За кілька років ситуація почала поступово змінюватися, набирав обертів наратив про необхідність підтримки української мови, який підтримувала влада. 2016 р. розпочалися слухання про неконституційність закону "Про засади державної мовної політики", а в 2019 р., напередодні нових президентських виборів, був прийнятий новий – "Про забезпечення функціонування української мови як державної". Його норми набувають чинності поступово й націлені на зміну мовної ситуації в багатьох публічних сферах. У перехідний період імплементація цього закону потребує значної інформаційної підтримки, а успіх і досягнення популярності в суспільстві неможливі без підтримки суспільних груп, входження до яких на цьому історичному етапі вважається престижним, адже вони "з радістю готові прийняти й імітувати цінності цих груп і психологічно ідентифікувати себе з ними" [26, с. 118]. Для багатьох українців після 2019 р. такою суспільною групою стала політична сила, що перемогла на виборах. Однак щодо мови вона почала ширити наративи про те, що для України "питання мови не на часі" і що "немає різниці, якою мовою говорити". Фактично ідеться про знецінення ролі державної мови, якому передували інші тривожні зміни в законодавстві, що пройшли майже непоміченими. Якщо Закон України "Про основи національної безпеки України" 2003 р. у ст. 6 серед пріоритетних національних інтересів України передбачав "забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України" [22], то у прийнятому йому на заміну законі "Про національну безпеку України" від 2018 р. про українську мову вже не йшлося [21]. Це видається не таким вагомим на тлі прийняття мовного закону в 2019 р., однак варто відзначити, що в ньому українська мова теж не визначена як пріоритет національної безпеки, а ідеться про "підвищення її ролі в забезпеченні територіальної цілісності та національної безпеки України" [18].

Висновки. На тлі чіткого означення Росією, що вона розглядає російськомовне населення як важіль геополітичного впливу (фраза "Росія закінчується там, де закінчується російська мова" вже стала крилатою), і використання нею доволі довголітніх наративів у своїй агресії проти України, в Україні державну мову досі не означили як першорядне безпекове питання й фактично діяли в межах, заданих російськими гібридними наративами. На рівні державного управління й нині бракує ефективних механізмів протидії. Однак війна змінює суспільні настрої. Національна травма, вважає Г. Почепцов, – момент, коли наративи легше зруйнувати або змінити [16, с. 336–337]. У період загрози своєму існуванню суспільство стихійно згадує національні паролі безпеки, запроваджуючи соціальне тестування на належність до "своїх" або "чужих" засобами національної мови, а небезпека, яку несе мова агресора, перестає бути чимось абстрактним чи надуманим – вона усвідомлюється як реальна загроза. Під час вже згаданого онлайн-опитування, проведеного навесні 2022 р., 58 % із 230 респондентів відповіли, що знають принаймні 1–3 людей, які з початком

повномасштабної російсько-української війни перейшли у спілкуванні на українську. Про посилення інтересу до української мови свідчить зростання кількості курсів української мови. Однак ці зміни потребують закріплення. РФ намагатиметься максимально зберегти такий важливий чинник своєї геополітики як російськомовне населення України. Уже зараз моніторинг соціальних мереж дає змогу спрогнозувати деякі з тих гібридних наративів, які для цього будуть використані (наприклад, "у лавах ЗСУ воює багато російськомовних", "не можна примушувати говорити українською, бо це тактика нацистів" тощо). Не зруйновані остаточно й ті, що десятиліттями ширилися в інфопросторі України. Тож сьогодні одним із пріоритетів для України має стати формулювання й поширення цілісного мобілізаційного наративу, який би об'єднав суспільство навколо української мови, ствердивши її як пріоритет національної безпеки.

Список використаних джерел

1. Бестерс-Дільгер Ю. Українська мовна політика з 1991 по 2009 рік: погляд ззовні / Ю. Бестерс-Дільгер // Мова і суспільство. – 2010. – Вип. 1. – С. 88–94.
2. Виступ професора Павла Гриценка на засіданні Конституційного Суду України. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://bit.ly/3x6PeyC>
3. Зеленін В. В. Історичний міфодизайн як психотехнологія сучасної інформаційно-психологічної війни: базові постулати, завдання та структура міфотворення / В. В. Зеленін // Український психологічний журнал. – 2018. – № 1(7). – С. 58–73.
4. Інтерпретація історії у політиці Російської Федерації як загроза національній безпеці України: Аналітична записка // Інститут стратегічних досліджень. – 2015. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://bit.ly/3PVviiZ>
5. Ісакова О. І. Масова свідомість як владна технологія: сутність і механізми реалізації / О. І. Ісакова // Регіональні студії. – 2018. – № 12. – С. 57–61.
6. Караванський С. Секрети української мови / С. Караванський. – К. : УКСП "Кобза", 1994.
7. Кондратенко О. Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації / О. Кондратенко. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2017.
8. Кушнірова Т. В. Наратив як літературознавча категорія: генеза, ознаки, типологія / Т. В. Кушнірова // Наук. вісн. Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2019. – Т. 1. – № 39. – С. 130–133.
9. Магда Є. Підсумки гібридної п'ятирічки (2014–2019) / Є. Магда // Вісн. Львів. ун-ту. Серія міжнародні відносини. – 2019. – Вип. 46. – С. 65–71.
10. Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму / Л. Масенко. – К. : ТОВ "Видавництво «КЛІО»", 2017.
11. Мацевко-Бекерська Л. В. Наратив як засіб організації просторово-часової конфігурації літературного твору / Л. В. Мацевко-Бекерська // Вісн. Львів. ун-ту ім. І. Франка. – 2011. – Вип. 18. – С. 52–59.
12. Мельник І. В. Гібридні наративи масової свідомості в умовах інформаційного протистояння: виклики для системи державного управління / І. В. Мельник // Право та державне управління. – 2020. – № 3. – С. 113–120.
13. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / за ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К. : ВД "Києво-Могилянська академія", 2008.
14. Нагорна Л. П. Національна ідея / Л. П. Нагорна // Енциклопедія історії України. – К. : Наук. думка, 2010. – Т. 7.
15. Парахонський Б. О. Онтологія гібридної війни: гра прихованих смислів / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська // Стратегічна панорама. – 2017. – № 1. – С. 7–16.
16. Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації / Г. Почепцов. – К. : Спадщина, 2012.
17. Почепцов Г. Наратив політичний / Г. Почепцов // Політична енциклопедія. – К. : Парламентське видавництво, 2011. – С. 476.
18. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 №2704-VIII. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://bit.ly/3M6IXs7>
19. Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012 №5029-VI (втратив чинність). – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://bit.ly/3GCCbs9>
20. Про мови в Україні: проєкт закону від 07.09.2010 №1015-3. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://bit.ly/3PVtFzD>
21. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://bit.ly/38DmTGS>
22. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 №964-IV (втратив чинність). – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://bit.ly/3GCWC8j>
23. Руда О. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі / О. Руда. – К. : НАН України, Ін-т укр. мови, 2012.
24. Савойська С. Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації національної єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації / С. Савойська. – К. : Просвіта, 2011.

25. Соловей співає: документальний фільм. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://bit.ly/3NT0SD7>

26. Фромм Е. Втеча від свободи / Е. Фромм. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2019.

References

- Besters-Dilger, Yu. (2010). Ukrainianska movna polityka z 1991 po 2009 rik: pohliad z zovni [Ukrainian language policy from 1991 to 2009: an external view]. In: *Mova i suspilstvo*, № 1, pp. 88–94. (In Ukr.).
- Vystup profesora Pavla Hrytsenka na zasidanni Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Speech by Professor Pavlo Hrytsenko at a sitting of the Constitutional Court of Ukraine]. <https://bit.ly/3x6PeyC> (In Ukr.).
- Zelenin, V. V. (2018). Istorychni mifodyzain yak psykhotekhnolohiia suchasnoi informatsiino-psykholohichnoi viiny: bazovi postulaty, zavdannia ta struktura mifotvorennia [Historical myth-design as a psychotechnology of modern information-psychological warfare: basic postulates, tasks and structure of myth-making]. In: *Ukrainskyi psykholohichnyi zhurnal*, № 1(7), pp. 58–73. (In Ukr.).
- Institut stratehichnykh doslidzhen (2015). Interpretatsiia istorii u politytsi Rosiiskoi Federatsii yak zahroza natsionalni bezpetsi Ukrainy: Analitichna zapyska [Interpretation of history in the policy of the Russian Federation as a threat to national security of Ukraine: Analytical note]. <https://bit.ly/3PVaiiZ> (In Ukr.).
- Isakova, O. I. (2018). Masova svidomist yak vladna tekhnolohiia: sutnist i mekhanizmy realizatsii [Mass consciousness as a power technology: the essence and mechanisms of implementation]. In: *Rehionalni studii*, № 12, pp. 57–61. (In Ukr.).
- Karavanskyi, S. (1994). *Sekrety ukrainskoi movy* [Secrets of the Ukrainian language]. Kyiv: UKSP «Kobza». (In Ukr.).
- Kondratenko, O. (2017). *Heostrategichnyi vymir zovnishnoi polityky Rosiiskoi Federatsii* [Geostrategic dimension of foreign policy of RF]. Kyiv: VTs "Kyivskyi universytet". (In Ukr.).
- Kushnirova, T. V. (2019). Naratyv yak literaturoznachna katehoriia: geneza, oznaky, typolohiia [Narrative as a literary category: genesis, features, typology]. In: *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*, № 39(1), pp. 130–133. (In Ukr.).
- Mahda, Ye. (2019). Pidsumky hibrydnoi piatyrichky (2014–2019) [Results of the Hybrid Five-Year Plan (2014–2019)]. In: *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii mizhnarodni vidnosyny*, vyp. 46, pp. 65–71. (In Ukr.).
- Masenko, L. (2017). *Mova radianskoho totalitaryzmu* [The language of Soviet totalitarianism]. Kyiv: TOV "Vydavnytstvo «KLIO»". (In Ukr.).
- Matsevko-Bekerska, L. V. (2011). Naratyv yak zasib orhanizatsii prostorovo-chasovoi konfigurasii literaturnoho tvoriv [Narrative as a means of organizing the spatial-temporal configuration of a literary work]. In: *Visnyk Lviv. un-tu im. I. Franka*, vyp. 18, pp. 52–59. (In Ukr.).
- Melnyk, I. V. (2020). Hibrydni naratyvy masovoi svidomosti v umovakh informatsiinoho protystoiannia: vyklyky dlia systemy derzhavnogo upravlinnia [Hybrid narratives of mass consciousness in terms of information

confrontation: challenges for public administration]. In: *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, № 3, pp. 113–120. (In Ukr.).

13. Movna polityka ta movna sytuatsiia v Ukraini: Analiz i rekomendatsii [Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations] (2008). Kyiv: VD "Kyievo-Mohylianska akademiia", 2008. (In Ukr.).

14. Nahorna, L. P. (2010). Natsionalna ideia [National idea]. In: *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Vol. 7: Mi-O. Kyiv: V-vo "Naukova dumka". <https://bit.ly/3M6t6X> (In Ukr.).

15. Parakhonskyi, B. O., Yavorska, H. M. (2017). Ontolohiia hibrydnoi viiny: hra prykhovanykh smysliv [Ontology of hybrid warfare: a game of hidden meanings]. In: *Stratehichna panorama*, № 1, pp. 7–16. (In Ukr.).

16. Pocheptsov, H. (2012). Vid Facebooku i hlamuru do Wikileaks: media komunikatsii [From Facebook and glamor to Wikileaks: media communications]. Kyiv: Spadshchyna, 2012. (In Ukr.).

17. Pocheptsov, H. (2011). Naratyv politychnyi [Political narrative]. In: *Politychna entsyklopediia*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo. (In Ukr.).

18. *Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi: Zakon Ukrainy vid 25.04.2019 №2704-VIII* [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language: Law of Ukraine of 25.04.2019 702704-VIII]. <https://bit.ly/3M6IXs7> (In Ukr.).

19. *Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 03.07.2012 №5029-VI* [On the principles of state language policy: Law of Ukraine of 03.07.2012 295029-VI]. <https://bit.ly/3GCCbs9> (In Ukr.).

20. *Pro movy v Ukraini: proiekt zakonu vid 07.09.2010 №1015-3* [On languages in Ukraine: draft law of 07.09.2010 151015-3]. <https://bit.ly/3PVtFZd> (In Ukr.).

21. *Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 №2469-VIII* [On the National Security of Ukraine: Law of Ukraine of June 21, 2018 692469-VIII]. <https://bit.ly/38DmTGS> (In Ukr.).

22. *Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 №964-IV* [On the Fundamentals of National Security of Ukraine: Law of Ukraine of June 19, 2003 №964-IV]. <https://bit.ly/3GCWC8j> (In Ukr.).

23. Ruda, O. (2012). *Movne pytannia yak ob'ekt manipulyvnykh stratehii u suchasnomu krainskomu politychnomu dyskursi* [The language issue as an object of manipulative strategies in modern Ukrainian political discourse]. Kyiv. (In Ukr.).

24. Savoiska, S. (2011). *Movno-politychnyi separatyzm yak faktor destabilizatsii natsionalnoi yednosti ukrainskoho suspilstva v umovakh postradianskoi transformatsii* [Linguistic and political separatism as a factor in destabilizing the national unity of Ukrainian society in the post-Soviet transformation]. Kyiv: Prosvita. (In Ukr.).

25. *Solovei spivaie* [The nightingale sings]. URL: <https://bit.ly/3NT0SD7> (In Ukr.).

26. Fromm, E. (2019). *Vtecha vid svobody* [Escape from freedom]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia. (In Ukr.).

Надійшла до редколегії 30.04.22

Iuliia Makarets, PhD in Philology, Associate Professor
ORCID: 0000-0001-5372-5820
e-mail: makarets_iuliia@ukr.net
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine

LANGUAGE-RELATED HYBRID NARRATIVES IN RUSSIAN-UKRAINIAN CONFRONTATION

The article considers language-related Hybrid narratives that spread in the Ukrainian infospace during the period of independence as an element of Russia's hybrid war. Narrative is a cognitive structure that determines the worldview of a certain circle of individuals and is formed by modeling the semantic field of infospace. Hybrid narratives spread simplistic and primitive ideas, distort the rational perception of reality, often replacing it with an irrational reaction. Due to this, they became an effective tool of RF in deepening internal conflicts and intensifying crisis phenomenon in Ukrainian society. Russia has identified the Russian-speaking population of other countries (especially post-Soviet countries) as one of the main factors of its geopolitical influence in the world, so it is the most active in broadcasting language-related hybrid narratives. In particular, in the Ukrainian information space, there are mobilization narratives that are aimed to unite around the idea of "protection of the Russian language and violated rights of Russian-speakers" (narratives on a common language space, second official language, hostility between Russian-speaking East of Ukraine and Ukrainian-speaking West, etc.) and discrediting narratives on Ukrainian as a national language (about its lack of prospects, provincialism, etc.). Pro-Russian political forces, mass media, the Russian national minority and Russian-speaking Ukrainians, representatives and products of popular culture, etc. become the tools of translation of these stories. Against the backdrop of Russia's clear stance that it views the Russian-speaking population of other countries as a means of geopolitical influence and the use of language-related narratives in its aggression against Ukraine, in Ukraine, at the political level, support for the state language has not yet been identified as a priority security issue and the state has actually existed within the limits set by Russian hybrid narratives, or revived at various stages as a stabilizing Soviet narrative of "two languages – one folk".

Keywords: narrative, hybrid narrative, language-related narrative, state language, Ukrainian language.